

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ КАТРИ ГРИНЕВИЧЕВОЇ (зі збірки оповідань “Непоборні”)

Екзистенційні виміри української малої прози антивоєнної тематики цього періоду, першого десятиліття ХХ ст. репрезентує збірка оповідань К. Гриневичевої (дівоче прізвище Банах) “Непоборні” (1926). Письменниця намагалася внутрішньо осмислити події Першої світової війни, побачити в ній символіку того, що насправді відбувається у самій духовній реальності людини. Адже джерелом “матеріальної” катастрофи насильств є “духовний” стан індивіда. Тому К. Гриневичева не акцентує увагу на конкретних історичних подіях, не вказує їх час і місце, не намагається матеріалізувати фабулу битвами і походами.

“Текст письменниці, – як слушно зауважує Л. Лебедівна при компаративному аналізі, – ніби вводить читача у стани невагомості, де втомлена від сприйняття, фрустрована психіка немов у гіпнотичному сні бачить і відчуває те, що перебуває за “межею”, в якомусь іншому вимірі, за звичайних умов захованому від сприйняття” [7, с. 36]. Така техніка зображення розмитості хронотопу в композиційному аспекті уможлиблює сюжетну цілісність сприйняття фрагментарних картин, з яких іноді важко “відчленовувати” реальний фактаж. Більше того, вони – складові моделі художньо-образної системи збірки оповідань “Непоборні” К. Гриневичевої, де мотиви “дороги”, “смутку”, “болю” та “смерті” стають індикаторами характерів персонажів, а природа війни – не реальною, а символічною.

Отже, метафорична вишуканість, оригінальний необароковий стиль письменниці з нахилами до містицизму виявляє екзистенційно-християнське бачення в утвердженні євангелієвської думки про те, що потрібно боятися не того, хто вбиває тіло, а того, хто тіло і душу хоче погубити. Звідси – висока поетична насиченість образів релігійного світосприйняття наратора, для котрого “*небеса відбиті у людській душі*” і “*сіяють, мов вічно молода мрія*” (“У кігтях туги”).

Творчість К. Гриневичевої стала об’єктом дослідження сучасної української літературної критики, а саме Ф. Погребенника, О. Харлан, Р. Горака, О. Мишанича, Н. Мафтин, Л. Лебедівни та ін. Син письменниці Я. Гриневич (емігрант, за фахом адвокат і журналіст, колишній старшина Українського Січового стрілецтва) у

своєму біографічному нарисі про матір висвітлює генезу написання збірки оповідань “Непоборні”. З його розповіді дізнаємось як К. Гриневичева у часи Першої світової війни, працюючи вчителькою в Гмінді (австрійському таборі для евакуйованих селян Східної Галичини та Буковини), відкрила для себе героїчний характер рідного народу. У тяжких воєнних умовах, серед дерев’яних бараків, огорожених колючим дротом, письменниця зуміла очима душі побачити в напівголодних, знедолених людях велич їхнього нескореного духу, що міцнів турботою до ближнього, жертівністю і світлою вірою в майбутнє.

Серед літературно-мистецького кола однодумців, зокрема О. Грицяя, були різні пропозиції як назвати збірку оповідань, проте К. Гриневичева твердо стояла на своєму. “Не містицизму нам потрібно, – говорить письменниця, – не плачу над Вавилонськими водами. Нам потрібно українців сильних, непоборних!” [цит. за: 5, с. 44]. Власне, із цим бойовим заголовком (закликом) і виходить у світ її прозова збірка. Тож зрозуміло чому К. Гриневичева вважала невідповідними до своєї книжки ілюстрації краківського художника, професора Панькевича. Адже зображення “квітів, зігнутих наче лоза від вітру” [цит. за: 5, с. 44], аж ніяк не вписувалося у героїчний авторський задум.

Недарма Є. Маланюк у “Книзі спостережень” писав, що творчість К. Гриневичевої “досі чекає на свого «критичного Колумба»” [8, с. 233]. А Б. Лепкий, перебуваючи під враженнями прочитаної прозової збірки “Непоборні”, в листі до письменниці із захопленням прорікав: “За ті ваші оповідання, коли б ми були державним народом, Вам, пані, належалися би нагорода Нобеля в ділянці літератури” [цит. за: 5, с. 39]. Також дали високу оцінку письменниці М. Черемшина, В. Дорошенко, В. Державин, М. Гнатишак та ін. Хоча інколи “сучасники, – як зауважує О. Мишанич, – докоряли їй за історизм мовлення, ускладненість образно-стильової системи” [10, с. 344]. Утім, подібні закиди з художньо-естетичного погляду радше висвітлюють позитивний бік справи, ніж негативний. Адже мова іде про високу поетичну насиченість “внутрішньої форми образу” (О. Потебня).

Відкидаючи високопарні похвали літературної критики, справді, на тлі тогочасного регіонального канону белетристики цілком оригінальною і новаторською постає збірка “Непоборні” К. Гриневичевої, яка принесла їй широке визнання поряд з відомими

творами на антивоєнну тематику О. Кобилянської, В. Стефаника, М. Черемшини, О. Турянського, М. Яцківа.

Аналізуючи екзистенційні виміри збірки “Непоборні” К. Гриневичевої, Ф. Погребенник писав: “Вдумаймось у лаконічну, емоційно-експресивну назву книжки. Це назва-гасло, назва-символ. Зображаючи потрясаючі картини всенародного лиха і горя, малюючи стинаючі кров у жилах сцени й образи з життя викорінених з рідного ґрунту українців-скитальців, зокрема старих людей, малих бездомних дітей, письменниця утверджує напоборність їх – членів великого українського народу, незборимість народного духу. (...) “Морітурі” – ті, що приречені на смерть, – можна сказати про них. Але ці приреченці виявляють велику волю до життя, загартованість духу, наскільки можуть, не піддаються вимиранню, виживають, бо вони – непоборні” [11, с. 15–17].

Якщо брати до уваги жанрово-стильові особливості збірки “Непоборні” К. Гриневичевої, то, попри загальну тенденцію до малих (новелістичних) форм прози, книжка має внутрішню чітко продуману цілісну композицію, що характерно для романічної поетики. Так, з більшою чи меншою виразністю викристалізуються символічно взаємопов’язані сюжетні компоненти двадцяти трьох оповідань. Наприклад, перше – “Утеча”, де автор відтворює “*рух смерті*”, і останнє – “На новосіллі”, де на руїнах війни жінка народжує дитину, утверджуючи перемогу “*життя*” над “*смертю*”. Усі інші розповіді символічно об’єднані образом “хресної дороги”, якою, долаючи важкі труднощі, ступають непоборні.

Змальовуючи в експресіоністичному стилі картину всенародного лиха і горя у тяжкі роки Першої світової війни, письменниця моделює в екзистенційному вимірі “буття” масові сцени і ліричне Я героя перед лицем смерті (“Утеча”): “*В куриві крові валиться все довкола, падають люди, як лан від граду, і конають мов звірі... Пішли – ні, рванули, крик під саме небо... Сонце заходить криваво... Мене людська хвиля понесла з собою, і я не пручалася, плила. Поблідла, оголомишена незваними страхами, в похміллі безради я хотіла лиш одного: втекти, втекти поза межі крові*” [4, с. 75–76].

Інколи нестерпний смуток за втраченою ріднею, усвідомлення власної смерті, викликає в людини стан містичного жаху, змішаного з потойбічним виміром “буття”. Наприклад, у новелі “Тіні ночі” Гильці Ситничці, в котрої померла дитина, починають ввижатися привиди в образі жінки зі звірячими очима без брів, вдягнутої у чорну кирею.

Зриваючись спросоння посеред ночі, мати гаряче молилася, намагалася відкидати спомини про сина, щоб урятувати себе від божевілля. *“Як же се? Вона ж дала дитяті у труночку білий калачик і крашанку, щоби не плакало за життям, і нарошно сіяла сивий мак почерез дорогу від його могилки аж до порога хати, щоби не приходило ночами...”* [4, с. 110].

За етнографічним походженням цей фрагмент є органічним виявом давнього українського okazіонально-обрядового фольклору. Власне, мова іде про поминання мертвих, що у багатьох слов'янських народах має назву “русалії” (відоме в Україні ще з XI ст. і зафіксоване в “Іпатівському літописі”, “Слові й житії св. Ніфонта” та ін.).

Так, О. Воропай у своєму нарисі “Звичаї нашого народу” зауважує: “Поминальний характер русалій лежить в основі й віруванні в русалок: на душі померлих перейшла назва свята. Лишається тільки не зрозумілим, чому покійники стали уявлятися тільки в жіночих образах...” [2, с. 174]. Також знаходимо дослідницькі свідчення про святкування в народі “Маковея” (семи святих мучеників Макавеїв). У цей день, 14 серпня у церквах освячують воду, квіти й голівки маку, які кладуть за образами і зберігають до весни. “Дівки-чарівниці, – пише О. Воропай, – часто святять ще й мак-видюк (дикий мак. – М. С.), що в народному знахарстві вживається як засіб проти чародійства: цим маком треба обсипати дім, і всі вроки та хитрощі відьми пропадуть безслідно” [2, с. 236].

Новела “Тіні ночі” К. Гриневичевої – із оригінальним закінченням містичної боротьби добра і зла. Молодиця Гилька Ситничка уся розхристана бігла дорогою за чорним привидом, що манив її у хуртовину за собою. А старенький дяк Клим Чепига, почувши дивні голоси зітхання, вийшов на двір і почав творити внутрішню Ісусову молитву. З його уст мов громом покотилися слова: *“Встань, Господи Боже, щоб судити правду сиротині і пригнобленому і щоб чоловік, що з землі взявся, не злякався...”* [4, с. 114]. Буря поволі вщухає і над місячним сяйвом велично запанувала тиша, лише ліс сумно шепоче: *“Стережіться діток, мамі, стережіться!”*

Отже, збірка “Непоборні” несе в собі й фольклорно-етнографічні пласти звичаїв і вірувань українського народу у регіонах Полісся, Буковини та Карпат. “Неоміфологізм художнього мислення

К. Гриневичевої, – як слушно зауважує Н. Мафтин, – вповні виявився в образотворенні, використанні яскравих мікрообразів, основою яких часто є анімалізація (...) паралелізм” [9, с. 182].

У художньо-естетичних вимірах творчості письменниці *бутя людини* є часовим феноменом, що наближається до гайдеггерівського розуміння *екзистенції*, основний смисл якої, на думку німецького філософа, виявляє лише смерть. Так, в оповіданні “Сторінка зі щоденника” ірраціоналістичне переживання ліричного героя перед лицем смерті дає можливість усвідомленню тлінності *людського існування* у світі науково-технічної цивілізації. Рух поїзда, що поринає у темні тунелі безмежної дороги, асоціюється із душевним оком параноїка, яке “*бачить усе, що ледве намічене, уявлене знаком утлим, як саме сонне марево*” [4, с. 147]. Стукіт коліс вагонів нагадує тривожне людське серцебиття, а стрімкі стежини альпійських гір – кров’яні судини знедолених людей, що звиваються між кам’янистими пагорбами.

Далі ліричне Я героя переміщається до найближчих осель, де на нього сумно дивляться придорожні каплиці. Хтось запитує його про маршрут загону, хтось читає Біблію. Він упізнає голос свого сина. Герою увижаються убогі казарми, солдатський обід на бляшаних тарілках і змарнілі обличчя синів різних матерів. Чути їхній надломлений смутком регіт, що долинав до трухлявого млина, чорне колесо якого мляво крутилося від таємничої води. Зловіщий “старий млин” символізує війну, “таємнича вода” – людську кров, яка проливається у боях, а невидимі “перемелені зерна” – долі мільйони людей.

У цьому контексті, зокрема в новелі “Пісня жорен”, письменниця розкриває несумісність особистості з екзистенційною мотивацією, власне конфлікт між духовно-моральними і фізіологічними (біологічними) потребами людини. Голод і нестерпна нужда штовхають Уляну до сексуальних стосунків із наглядачем. “*Чогось синиця дуже була крильми у вікно під вечір... Якийсь чоловік загибає в дорозі...*” [4, с. 161], – прошепотіла жінка. А десь за стіною роздавався хрипкий кашель її дитини, яку заколисував старий дід – вїйт з Вишеньки. Він зі страждальним виразом обличчя, чекаючи Уляну, зводив перед образами “молитву митаря”. Щоразу під акомпанемент скрипки роздавалася сумна пісня сліпого Вавили.

Властиво, шлях повернення невідомого солдата до своєї дружини і тяжка жіноча праця розмелювання пшеничних і житніх зерен на

жорнах становить сюжетну основу твору. Про таку важку ручну працю в побуті селянина свідчить і народна мудрість: “Коло жорен піт втирають, коло млина пісні співають”, яку письменниця символічно відтворила на тлі широкомасштабної евакуації населення Східної Галичини й Буковини періоду Першої світової війни.

У збірці оповідань “Непоборні” художньо-естетичні елементи авторового екзистенційно-християнського світовідчуття проявляються в жестах і поставі персонажів (“Склала руки як до отченашу...” (“Лист”), “Он-де хлопська пазуха, – на ній опукі хрести, мов на книгах євангелія...” [4, с. 11] (“На весняній сопілці”); в їхніх учинках, проханні (“Може Господь зувидить, що я тебе не опускаю і мене пожалує...” [4, с. 21], (“Дорога”); в описах астрономічних явищ (“Вечірня зоря снує ніжну легенду, в якій кожна мисль є милосердям: воно, як свята Єлисавета простягає грізному королеви, злій хвилі, запаску повну рож” [4, с. 25] (“Кварантана молиться”) тощо.

В оповіданні “Із книг вигнаного народу” К. Гриневичевої знедолені люди вертаються на рідну прикарпатську землю, але замість власних домівок застають лише суцільні глибокі ями та вибоїни від бомбардувань. Згодом жандарми спроваджують їх до чужих переселенців, котрі вибудували собі тимчасові хижини, щоб якось перезимувати. Одна стара баба як почувала, що до неї замість п’ятеро жителів прийшло семеро, аж за голову взялася й почала нарікати на малих дітей.

“– Тільки що вона се слово, я Марію на одну руку, Андрійка на другу, закутала хусткою ноги обом, щоб не ворушилися. Виджу яму вперед себе і просто туди. Баба навздогін, баба в крик: “О, любі мої! Та нащо ж топити?” Дишу важко, зубів не роздійму. “А нащо ж ви, – кажу, – убійнице, жадаєте, щоби нас п’ятеро було?” [4, с. 188]. Цей вражаючий епізод тематично співзвучний із новелою “Новина” В. Стефаніка, де Гриць Летючий від безвихідної життєвої ситуації йшов топити своїх дітей.

Узагалі-то у збірці “Непоборні” стефанівські еталонні лейтмотиви часто простежуються, зокрема образи “кам’яного хреста”, “Марії”, “землі”, “дороги” та ін. І це не дивно. Адже В. Стефанік відіграв важливу роль у творчому житті К. Гриневичевої. Власне, він, будучи студентом медичного факультету Краківського університету, допоміг письменниці духовно відчувати своє рідне українське коріння, вперше ознайомив із художніми творами І. Франка. За її спогадами, стефанікова мова,

характер, ментальність пригадали письменниці Батьківщину. “Бусоль мого серця, – писала К. Гриневичева, – показував постійно на рідний край, кинений, здавалося, на все. То Стефаник здавався лісом, що шумів високо обіч колишньої нашої хати, соняшним зрубом, повним малин, криницею, заплетеною горіхами, де всеньку днину пустували вивірки” [3, с. 288].

З цих чистих джерел націотворчої “кровоносної системи” інтелектуального буття особистості письменниці черпала творче натхнення і духовний запал “живої думки”. Адже, “обирати себе, – як влучно висловився Ж.-П. Сартр, – одночасно означає стверджувати цінність того, що ми обираємо” [цит. за: 12, с. 324].

Екзистенційний дискурс творчості К. Гриневичевої, властиво прозової збірки “Непоборні”, дає підставу стверджувати про екзистування художньої присутності *індивіда-народу-Бога* як сутнісно національної. “Доречно наголосити, – як слушно зауважує П. Іванишин, – на обережному герменевтичному тлумаченні Творця у М. Гайдеггера (відомий його епістемологічний принцип: «лише дещо пізнається» людиною). Ідеться про Бога як позасвітову («надчасову») трансценденцію і Бога як пізнаване присутністю часове суще. (...) Лише у цьому, онтоекзистенціальному плані з’являється можливість осягнення людиною та народом Божої суті” [6, с. 275].

Представник релігійного екзистенціалізму М. Бердяєв стверджував, що Бог присутній лише в свободі, через яку і діє на вільне волевиявлення людини. Зрештою, вона стає вільною лише тоді, коли пізнає істину. Таким чином, філософ доходить висновків: “Усе в людському житті повинно пройти через *свободу*, через випробування *свободи*, через позбавлення спокус *свободи*. У цьому, можливо, смисл гріхопадіння” [1, с. 65].

Властиво, у збірці оповідань “Непоборні” К. Гриневичевої через *свободу* вибору добра і зла людина проходить цю хресну “доленосну” дорогу життя. Так, у творі “На новосіллі” долю багатьох українців, як і інших народів, можна було б назвати “переміщеною дійсністю” (С. Вінценз). Адже попри мільйони жертв, попри те, що війна знищила багатьох, однак усе ж живуть наступні покоління. Символічним втіленням цієї віталістичної ідеї є народження дитини на руїнах війни і радісні слова чоловіка: “*Маріє... зозулько... перемого!*” Так завершується оповідання, зрештою як і збірка “Непоборні” К. Гриневичевої. Отже, таким оптимістичним світосприйняттям письменниці задекларувала екзистенційно-християнський націотворчий дискурс людського випробування, терпіння і призначення.

Література

1. Бердяев Н. Самопознание. – Л., 1991. – 398 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис (репринтне видання) : У 2 т. – К., 1991. – Т. 2. – 448 с.
3. Гриневичева К. В заранні // Василь Стефаник у критиці та спогадах : Статті, висловлювання, мемуари. – К., 1970. – С. 287–289.
4. Гриневичева К. Непоборні : Повісті, оповідання, новели. – Львів, 2004. – 359 с.
5. Гриневич Я. Катря Гриневичева : Біографічний нарис. – Торонто, 1968. – 95 с.
6. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с.
7. Лебедівна Л. Сильові особливості історичної прози Катрі Гриневичевої // Слово і Час. – 2006. – № 11. – С. 30–37.
8. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. – Торонто, 1962. – 528 с.
9. Мафтин Н. У пошуках “GRAND” стилю : Західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття. – Івано-Франківськ, 2011. – 336 с.
10. Мишанич О. Катря Гриневичева // Історія української літератури ХХ ст. – К., 1998. – Кн. 1. – С. 340–346.
11. Погребенник Ф. Катря Гриневичева як письменниця і людина // Гриневичева К. Непоборні : Повісті, оповідання, новели. – Львів, 2004. – С. 3–29.
12. Сумерки богів. Ф. Ницше, З. Фрейд, Э. Фромм, А. Камю, Ж.-П. Сартр. – М., 1990. – 398 с.